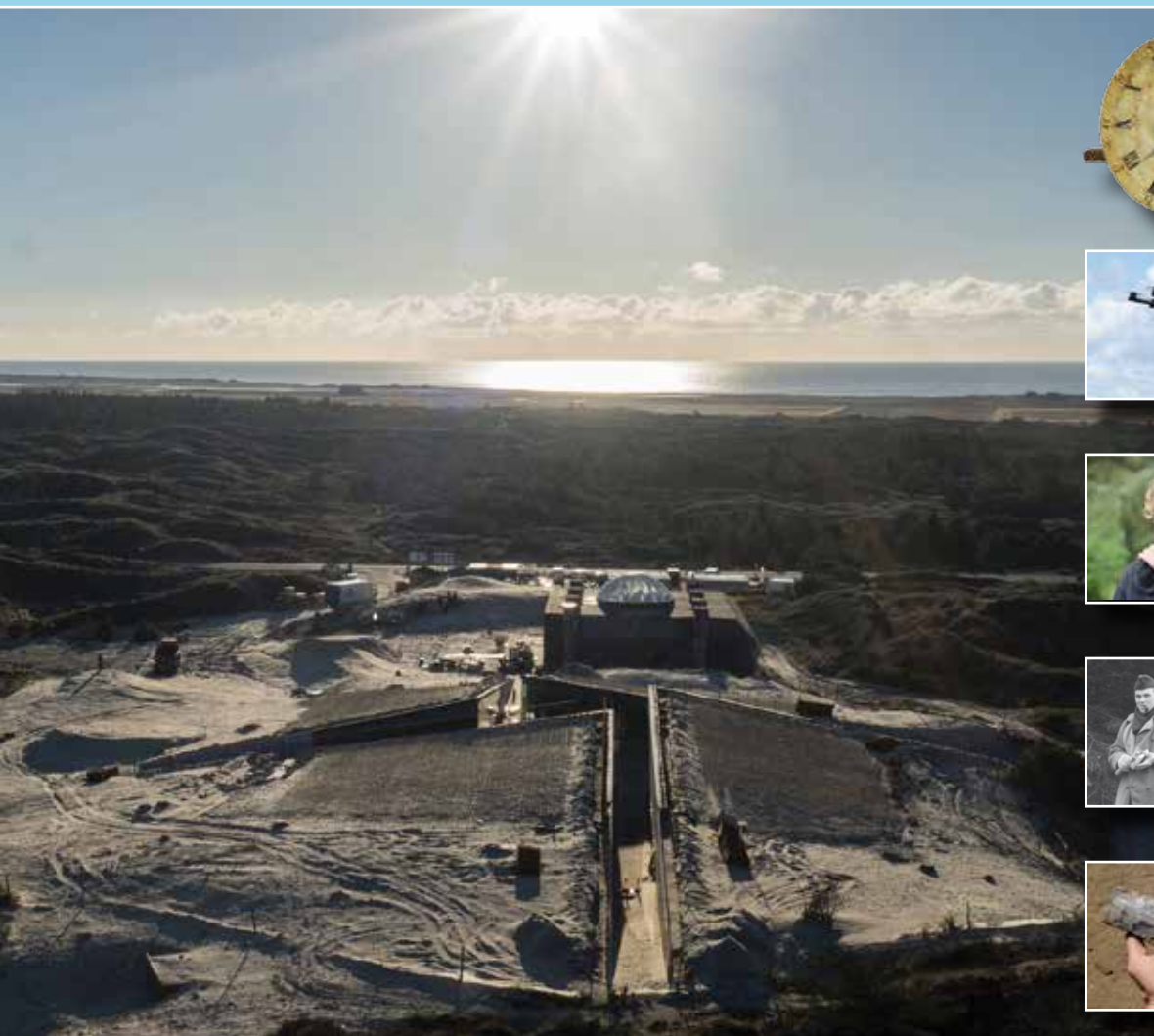

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2016

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2016

opdatering
Årbog for Vardemueerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2016

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: 130g Silk

Omslag: 250g Arktika

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-96-2

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

At udgive en årbog medfører en lang række rutiner og gentagelser. Først skriver de venlige redaktører til de potentielle skribenter og beder om forslag til artikler. Det får ofte mange til at love at skrive. Så beder de tålmodige redaktører om artiklerne. Og de rykker for dem. Dernæst skriver de flittige skribenter, og der kommer en ordentlig bunke artikler, der kræver mere eller mindre redaktion af de travle redaktører. Nogle af artiklerne kommer endog til den aftalte tid. Så rykker de let stressede redaktører for de artikler, der var lovet men ikke afleveret. Og pludselig – få minutter før deadline – er der 25 artikler og mere end 200 siders spændende læsestof. Den sidste del opleves hvert år som et mirakel både af de glade redaktører og af alle os andre.

Mellem to årbøger ligger selvfølgelig et helt års arbejde på museerne. Med udgravninger og udstillinger; med forskning og formidling; med arkivstudier, magasinstudier, feltstudier, registreringer og kasseringer. Med vedligeholdelse af bygninger, ombygning, nybygning og med administration og bogholderi. Med udvikling af nye undervisnings tilbud og afvikling af velafprøvede. Med nye metoder i felten, med at lære nyt udstyr at kende og med at svare på bunker af spørgsmål fra interesserede borgere.

Og det er i virkeligheden det, der er det mirakuløse: Mellem alt dette arbejde, får de to museers engagerede medarbejdere hvert år tid til at skrive om nogle af alle de

ting, de går og arbejder med. Og nogle af disse artikler er altså blevet til denne årbog.

Tak til Niels Windfeld Lund og Peder Gammeltoft for jeres bidrag til vores årbog. Tak til dygtige praktikanter, der kronede korte men værdifulde ansættelser med artikler. Tak til de mange medarbejdere på museerne, til de mange frivillige og til medlemmerne af museumsforeningerne for Jeres store arbejde og engagement: Det er det, mindst lige så meget som vore udstillinger og samlinger, der gør vores to museer til noget særligt. Tak til skribenterne for at have omformet noget af alt dette arbejde til gode, oplysende og inspirerende artikler. Tak til de hårdtarbejdende redaktører, der med en jernhånd i en fløjlshandske styrer os sikkert i havn med endnu en se- og læseværdig bog. Og endelig tak til Jer læsere for at købe og læse bogen. Det er jo i høj grad for Jeres skyld, vi tager rutinen én gang til. Men også fordi vi kan lide det.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

P.S. Museet for Varde By og Omegn har ved årsskiftet 2016/2017 ændret navn til Vardemuseerne, da museet fusionerede med NaturKulturVarde. Selvom artiklerne således vedrører arbejde, der er lavet under museets gamle navn udgives årbogen under det nye. Så alt er trods alt ikke ved det gamle...

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** På gennemfart i Torsted
Af Jonatan Rose Andersen
- 29** Gravplads med udsigt
Af Karen Bjelke Fisker & Stina Trolldoft Andresen
- 39** Ulvetider i 1600-tallets Vestjylland
Af Peder Gammeltoft
- 47** Jens Harpøth – Ringkøbings polyhistor
Af Niels Windfeld Lund
- 58** "Med Flid har jeg bestræbt mig"
Af Anders Kilgast Jensen
- 69** "En lavning i Terrænet, fyldt med Vand, uden Afløb"
Af Bjarke Kampp Hansen
- 80** Tiden går
Af Christian Ringskou
- 87** Vestergade
Af Christian Ringskou
- 97** Badehusene i Nymindegab
Af John V. Jensen & Tine Lorange
- 104** Hitler, naziguldet og de ungarske soldater
Af John V. Jensen
- 119** Ønsk dig ikke at have oplevet disse Dage...
Af John V. Jensen
- 126** Nedbrydning, forandring og en ny begyndelse
Af John V. Jensen
- 155** Samarbejde om læring
Af Pernille Ø. Sørensen
- 166** Begyndelsen på et formidlingssamarbejde
Af Anders Bloksgaard Poulsen
- 171** Frivillige Vikinger
Af Signe Øster Kæmpegaard
- 176** På vej mod "verdens bedste museum"?
Af Mette Bjerrum Jensen
- 184** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest

Nedbrydning, forandring og en ny begyndelse – militærnægterlejren i Oksbøl

Af John V. Jensen

”Danmarks 5. største By billigt til Salg” lød den usædvanlige overskrift i Aarhus Stiftstidende den 29. januar 1949. Under overskriften kunne man læse, at den store flygtningelejr i Oksbøl nu havde udspillet sin rolle og derfor skulle realiseres. Ifølge avisen boede på dette tidspunkt endnu 60 tyske flygtninge i lejren, men disse skulle angiveligt forlade lejren mandag den 31. januar.

Bag pigtråden lå nu en tom by med barakker, skoler, kirker, elektricitetsværk, vandværk, badeanstalt og teater. Bygninger, der indtil da havde været rammerne om det samfundsliv, der havde udspillet sig blandt flygtningene fra 1945 til 1949.

En epoke var slut, og det var der næppe ret mange, der sørgede over. Danskerne var glade, fordi tyskerne var væk. Tyskerne var også glade, fordi de var hjemme igen. Hjemlandets byer var ganske vist for en betydelig del jævnet med jorden og de fleste lå stadig fire år efter krigsafslutningen

i ruiner, og grænserevisionerne efter krigen betød, at deres egentlige hjemstavn først og fremmest i Østprøjsen var tabt. De tilbagevendte måtte derfor endnu engang reorientere sig i tilværelsen, men dette overlod danskerne imidlertid til tyskerne selv.

Danskerne var betydeligt mere optagede af, at flygtningebyrden havde kostet statskassen mange millioner – helt bestemt opgjort til 428.500.000 kr. Det Tredje Rige, der havde påført danskerne disse udgifter til flygtningene, eksisterede ikke mere, så ”værten” havde så at sige ingen at sende regningen til.

Der skulle penge i statskassen, og da materialer til byggeriet stadig i 1949 var en mangelvare, var efterspørgslen på brugte byggematerialer stor. Det var derfor indlysende at demontere lejrens barakker og sælge, hvad sælges kunne. Ingen havde dengang tanke for, at Oksbøllejren en dag ville blive Danmarkshistorie. Flygtningelejrtiden var overstået og godt det samme, så lad os slette krigens spor, tænkte man – dengang.

I det følgende skal det handle om den transformation, Oksbøllejren gennemgik, efter den sidste flygtning var rejst hjem. Et arbejde, der udspringer af, at vi på Vardemuseerne længe har ønsket at få sammenfattet noget af den viden, der eksisterer om Civil Arbejdslejren (C.A.-lejren) eller militærnægterlejren i Oksbøl. Hvad var det for en lejr? Og hvilken betydning fik militærnægterlejren for det gamle flygtningelejrområde? I det følgende behandles derfor Oksbøllejren i tiåret 1949-1959, fra nedbrydning over forandring til en ny begyndelse.

Foto: Bruno Petersen.

"Lejren er et trist og mærkeligt Syn, saa langt Øjet rækker, ligger Barak ved Barak, Værksted ved Værksted, og ind i mellem Murbrokker fra allerede nedrevne Barakker", skrev Aarhus Stiftstidende 29. januar 1949. Foto: Aage Hansen, 1951.

Vestjyllands Sodoma og Gomorra

"Før krigen var Ål plantage en af Vestjyllands flotteste. Den strakte sig over et meget stort område og var forsynet med småstier, der førte fra den ene idyl til den anden". Sådan beskrev journalist Søren Bertelsen tiden inden den 9. april 1940, efter han havde besøgt Oksbøllejren i begyndelsen af 1950'erne udsendt af dagbladet Vestjyden, Esbjerg. Han berettede videre, at idyllen brat sluttede den 9. april, hvorefter besættelsesmagten ødelagde et område på omkring 800 tønder land, og at tyskerne i besættelsens sidste år havde brugt lejren som forlægning til frontsoldater, der skulle hvile ud. Dette bevirkede, at en strøm af sortbørsfolk og lyssky elementer strømmede til Oksbøl, der hurtigt fik ry som Vestjyllands *Sodoma og Gomorra*. Dette angivelige skørlevned fik ende, da tyskerne trak tropperne bort og indlogerede pjaltede, hjemløse flygtninge fra Østtyskland (dvs. Øst- og Vestprøjsen og Pommern). Der blev skaffet mad til de tusinder af flygtninge, der levede på sultegrænsen under forhold, man næppe gør sig nogen forestilling

om, skrev han. Siden passerede godt 100.000 flygtninge gennem lejren, der i 1946 havde 35.400 indbyggere og dermed uofficielt var Danmarks femtestørste by. Således fortæller Vestjydens udsendte medarbejder

Aldrig nogensinde tidligere har man herhjemme set magen til by. Livet i lejren var rent kommunistisk. Hver voksen indbygger havde sine bestemte pligter, og alle fik samme ration mad. Penge kendtes ikke, men ellers formede livet sig på normal vis. Børn fødtes og gik i skole. [...] Lejrens indre liv administreredes af tyskerne selv, der havde valgt en borgmester, som havde sit eget lille kontor og underordnede medhjælpere. [...] Hver eneste indbygger i byen havde sin lidelseshistorie at berette om. Kun eet havde disse mennesker i behold: livet. Forbindelsen med fortiden var brutalt kappet over. Fremtiden gruede alle for.

Søren Bertelsens artikel er ikke præcis i alle detaljer, men den er medrivende læsning og samtidig et godt vidnesbyrd om, hvordan synet var på besættelsen og de tyske flygtninge i de tidlige 1950'ere. Stemningsmæssigt ramte han vel også hovedet på sømmet, når han opsummerende

skrev om flygtningenes kirkegård, der lå i tilknytning til lejren: "Den fattige kirkegård virker dystre, som livet i lejren var det, og er faktisk det rette monument over en epoke, som alle helst vil glemme og udslette af mindet".¹

Boligministeriets ingeniørkontor

I januar 1949 stod mere end 400 barakker og andre bygninger tilbage på det gamle lejrområde. Aarhuus Stiftstidende kunne da også berette, at likvidationen af lejren var i fuld gang, og at lastbiler fra alle egne af Jylland hentede barakker og alle former for inventar. Andre lastbiler, ca. 30 i alt,

Oksbøllejrens biograf blev taget ned sten for sten. Køberen af materialerne fra teater-biografen blev Rødovre Kommune, der genopførte bygningen, som herefter genopstod som Islev Teaterbio, som åbnede påskedag den 26. marts 1951. Bygningen eksisterede indtil 1989, hvorefter den blev revet ned. Og denne gang blev materialerne, så vidt vides, ikke genbrugt. Foto: Rødovre Lokalhistorisk Samling.

kørte løsøret fra barakker, hospital, vaskeri og værksteder til lagerlokalerne (bl.a. Kulgården i Oksbøl), hvor værdier for hundredtusinder af kroner blev opbevaret med videre-salg for øje. Den udsendte Aarhus-journalist var ikke det mindste i tvivl om, at lejren rummede Danmarks største udvalg af ting og sager – dengang talte man ikke om genbrug, for brugte materialer var det eneste, man kunne få. Udsalgskataloget omfattede alt fra et tjekkisk lokomotiv, som ingen i øvrigt vidste, hvordan var havnet i lejren, til kasser med theerstatning, foruden gamle spande, skriveborde, skabe og radiatorer, læselamper, stole og en stabel hvidlakerede ligkister.² Inventarlisten for lejren indbefattede også en telefoncentral med 300 tilsluttede telefoner, et dampvaskeri med en kapacitet på 4.000 stykker tøj dagligt, et elværk med fire dieselmotorer, der kunne producere 1 million kWh årligt, kilometervis af kabler, klosetanlæg, et vandværk og et rensningsanlæg og to sygehuse med *tip-top* moderne hospitalsudstyr, som det hedder i artiklen.³

På dette tidspunkt, i januar 1949, fandtes den store biograf *Theater Oksbøl* endnu i lejrområdet. "Teatret" var oprindelig opført som lejrbiograf (Kino) af Værnemagten. En på flere måder imponerende murstensbygning med spidsbuetag og gesimser med plads til 700-800 gæster, det angiveligt skulle have kostet omkring 165.000 kr. at bygge. Nu var den udbudt til salg til den fordelagtige pris 100.000 kr., men så skulle man jo også selv stå for genopbygningsarbejdet. Køberen af materialerne fra teater-biografen blev Rødovre Kommune, der genopførte bygningen, som herefter genopstod som *Islev Teaterbio*, og åbnede påskedag den 26. marts 1951.⁴

Derudover indgik materialerne fra lejren i alle håndte byggeprojekter. Barakker og hestestalde blev ofte købt af lokale bønder og større industrivirksomheder, hvorefter de blev genopført og fik nye formål.⁵ Andre barakker blev til feriehjem, børnehaver og depotbygninger og blev således spredt over det ganske land. Ja, faktisk endte et par barakker helt i Grønland, hvor nogle danske fiskere brugte dem til fiskerhuse, mens andre igen fik nyt

Besigtigelse af Oksbøllejren antageligt 1948 kort inden nedlæggelsen af flygtningelejren. På billedet ses bl.a. boligminister og chef for Flygtningeadministrationen Johannes Kjærboel og frue, Bent Wengel Hansen og frue, samt lejrchef Anker Pedersen og frue.

liv som skoler i Sydslesvig, kunne Søren Bertelsen oplyse Demokratens læsere.⁶

De fleste af disse bygninger er igen forsvundet. Alligevel kan man stadig – næsten 70 år senere – nu og da løbe på eksempelvis sommerhuse, hvor tømmer og måske også vinduer engang var en del af Oksbøllejren.

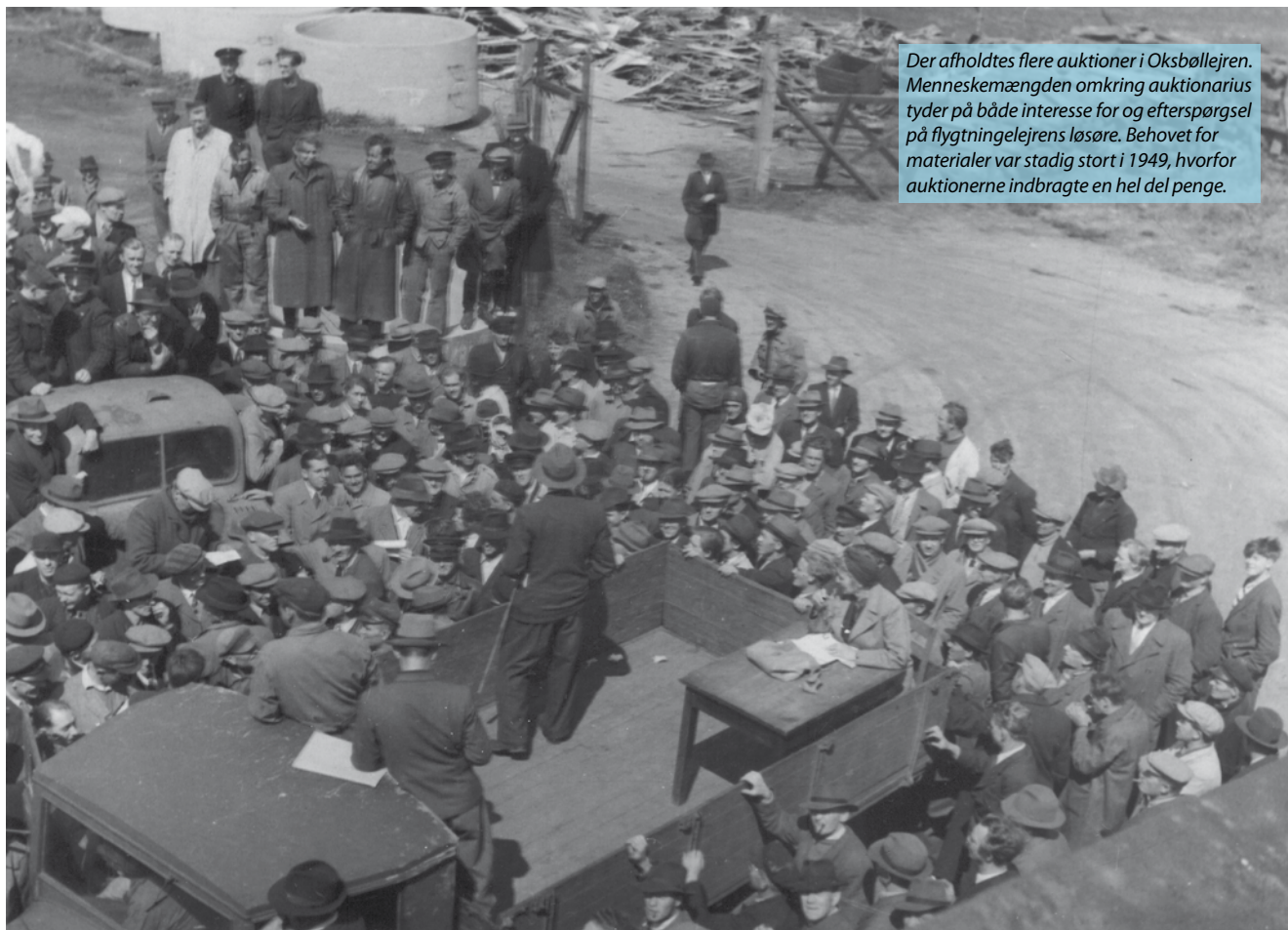
For nedbrydningen af lejren stod "Boligministeriets ingeniørkontor" under ledelse af ingeniør Bent Wengel Hansen (1920-2000), der allerede inden da havde udført ingeniørarbejde for Flygtningeadministrationen i de tyske flygtningelejre, først i forbindelse med udbygningen og siden i forbindelse med nedbrydningen af lejrene. Bent Wengel Hansen var som nyuddannet ingeniør kommet ind i dette arbejde på foranledning af chefen for Flygtningeadministrationen og boligminister Johannes Kjærboel (1885-1973). Sammen med sine nærmeste medarbejdere fik han nu til opgave

at forberede og gennemføre en total rydning af lejren. Efter ophold i bl.a. Kolding flyttede Bent Wengel Hansen sammen med sin kone Inger (f. Dreyer) til Oksbøllejren, hvor de boede fra 1948 til foråret 1950. I Oksbøllejren havde Bent Wengel Hansen sit kontor i den østlige ende af lejrens daværende administrationsbygning (i dag Blåvandshuk Skoles administration). Fra denne tid eksisterer en række fotografier, der viser lejren efter træbarakkerne er nedtaget og murstensvæggene står tilbage og får omgivelserne til at ligne et krigshærget landskab.

Manglen på byggematerialer og næsten alt muligt andet betød, at salget ifølge Anders Bruno Blaamann Petersens (1924-98) erindringer om Oksbøllejren gik strygende. Blaamann Petersen eller Bruno Petersen, som han almindeligvis kaldtes, der dels var arbejdsleder, dels souschef i militærnægterlejren, fortæller også, at der ganske vist var rift om træbarakkerne, men at rygtet dog også ville vide, at minister Johannes Kjærboel havde sørget for, at der ikke blev åbnet for import af udenlandsk træ, før alle barakker fra samtlige flygtningelejre og andre anlæg fra tyskertiden

Elmevej 9 i Oksbøl skal angiveligt være bygget af sten købt i Oksbøllejren, hvilket murværket med de blandede røde og gule sten også synes at bekræfte. Foruden parcelhuse blev materialerne også solgt og genanvendt til stalde, lader og sommerhuse.

Der afholdtes flere auktioner i Oksbøllejren. Menneskemængden omkring auktionarius tyder på både interesse for og efterspørgsel på flygtningelejrens løsøre. Behovet for materialer var stadig stort i 1949, hvorfor auktionerne indbragte en hel del penge.

var afhændet.⁷ Og det gik tilsyneladende godt i hvert fald ifølge en samtidig artikel i Kristeligt Dagblad, hvor det berettes, at Kjærbøl havde fået 17-18 millioner kr. ind ved salg af flygtningebarakker, og så der var ovenikøbet ligeså mange tilbage, som det antal man havde solgt.⁸ Den egentlige likvidation af Oksbøllejren var afsluttet omkring maj

1951. Tilbage var nu det mere besværlige og omkostnings-tunge arbejde.⁹

Der eksisterer i øvrigt flere billeder fra de auktioner, der blev afholdt over lejrens mange genstande. Billederne viser også, at minister Kjærbøl aflagde Bent Wengel Hansen og lejrchef Anker Pedersen og deres fruer et besøg i Oksbøllejren.

200 danske militærnægterne skal afløse 35.000 tyske flygtninge

Ankom man til Oksbøllejren i januar 1949, var den tidligere overfyldte lejr, som emmede af liv blot et par år tidligere, forvandlet til et trøstesløst syn. "Lejren er et trist og mærkeligt Syn, saa langt Øjet rækker, ligger Barak ved Barak, Værksted ved Værksted, og ind i mellem Murbrokker fra allerede nedrevne Barakker".¹⁰ De sidste spor fra tyskertiden var endnu ikke fjernet. På lejrens gadehjørner stod stadig de tyske skilte *Hauptstrasse*, *Querstrasse* osv. tilbage og mindede om en ikke så fjern fortid,¹¹ dengang den tyske besættelsesmagt havde indtaget området og opbygget en betydelig militærlejr *Truppenübungsplatz Oxböl* i Aal Plantage.

Det var ruinerne af dette anlæg, som de sidste tyske flygtninge nu havde forladt, der udgjorde det trøstesløse syn, som mødte de mange hundrede militærnægtere, som i de næste ti år beboede lejren og var beskæftiget med nedbrydningen af lejren. Måned for måned og år for år nivelleredes lejrens profil. Netop at få udslettet sporene fra besættelsen var tidens løsen, og i sagens natur også helt forståeligt. Det samme ønske fremgår også af den oberst G. Frisenvangs ordensbestemmelser for Oksbøllejren fra januar 1949, hvor opfordringen til soldaterne lyder: "Og hjælp lejrkommandantskabet med at udslette de spor. Som de tyske tropper efterlod i vor gamle lejr".¹²

Ideen om at anvende militærnægtere til det resterende arbejde med nedbrydning skulle, ifølge Bruno Petersen, være opstået i forbindelse med nedtagningen og salget af barakkerne, hvorefter kun murværkerne og andre grove ting stod tilbage. Det resterende arbejde med nedtagning, afrensning etc. vurderedes at blive for bekosteligt, og derfor fremsattes på et tidspunkt tanken om at bruge militærnægterne til dette arbejde.¹³

Papirer fra Krigsministeriets 4. kontor af 1. november 1948 fra Hærens Bygningstjeneste til Krigsministeriet nævner ikke militærnægterne, men antyder i stedet at hæren forventede at overtage hele det militære område i Oksbøl, som reelt bestod af to lejre; Sydlejren, som var den

oprindelige danske militærlejr og efter kapitulationen igen overgik til den danske hær, mens Nordlejren var etableret af tyskerne under besættelsen og indtil 1949 hørte under Flygtningeadministrationen. Hærens folk var yderst kritiske over for tanken om at placere en militærnægterlejr i området, da de mente, at en militærlejr og en militærnægterlejr

Idéen om at anvende militærnægtere til det resterende arbejde med nedbrydning opstod i forbindelse med nedtagningen og salget af barakkerne, fordi det resterende arbejde med nedtagning, afrensning etc. vurderedes at blive meget bekosteligt. Således afløste 200 nægtere 35.000 flygtninge.

Foto: Verner Hansen.

Flygtningelejren ændrede i 1949 navn til C.A.-lejren (Civil Arbejdslejr), og den tidligere flygtningelejr blev nu omdannet til militærnægterlejr à la Gribskovlejren i Nordsjælland, der efter besættelsen var den eneste genåbnede militærnægterlejr, men hvis kapacitet ikke var helt tilstrækkelig. Oksbøllejren erstattede militærnægterlejren i Kompedal i Midtjylland. Fra 1955, da Kompedallejren åbnede igen, og til 1959, da militærnægterlejren i Oksbøl lukkede, havde man to jyske nægterlejre. Til venstre ses arbejdsleder Søren Grønfeldt. Foto: Verner Hansen.

ikke ville kunne "trives" ved siden af hinanden, som det blev formuleret.¹⁴ Kort før jul, den 21. december 1948, fremgår det igen af en skrivelse fra Krigsministeriet til Hærens Bygningstjeneste, at forsvarsministeren var interesseret i at overtage hele Oksbøllejren for at øge belægningskapaciteten; men nu fremgår det også, at indenrigsministeren var interesseret i den del af området, hvor flygtningelejren lå – omtalt som *Q-lejren* – for at kunne give et antal militærnægtere beskæftigelse i forbindelse med en reetablering af dette område. Nogen endelig enighed, synes man ikke at have nået endnu, til gengæld forventede forsvarsministeren nu, at den tidligere flygtningelejr nok ville blive stillet til rådighed for Indenrigsministeriet de førstkomende ca. to år til brug ved indkvartering af militærnægtere, hvorefter den sandsynligvis ville blive overdraget til Krigsministeriet.¹⁵ Henover julen nåede planerne dagspressen, og Nationaltidendes læsere kunne den 28. december erfare, at 200 danske militærnægtere skulle afløse 35.000 tyske flygtninge i Oksbøl; og sådan blev det.¹⁶

Ideen var oplagt, for på stedet havde man allerede bygninger til indkvartering, kontorer foruden en tidligere flygtningelejrchef (Anker Pedersen) uden arbejde.

Med beslutningen ændrede flygtningelejren navn til C.A.-lejren (Civil Arbejdslejr), og den tidligere flygtningelejr blev nu omdannet til militærnægterlejr à la Gribskovlejren i Nordsjælland, der efter besættelsen var den eneste genåbnede militærnægterlejr, men hvis kapacitet ikke var helt tilstrækkelig.¹⁷ Hidtil havde landets anden militærnægterlejr været Kompedallejren i Midtjylland, men den var optaget til anden side, fordi den i de første par år efter befrielsen var omdannet til flygtningelejr for tyske flygtninge. Først i 1955 genåbnedes den også som militærnægterlejr. Oksbøllejren holdt også længere end de i begyndelsen estimerede to år; således fremgår det i et referat fra 30. oktober 1950 fra et møde i Barakrealisationsudvalget, at der var planer om at gøre militærnægterlejren i Oksbøl permanent, for der var meget arbejde endnu, og fordi "militærnægterne arbejdede temmelig langsomt", som der står.¹⁸

Værnepligt og Militærnægterloven af 1917

Militærnægtelse var i øvrigt ikke noget stort tema i slutningen af 1940'erne og heller ikke i begyndelsen af 1950'erne, hvor nægterne kun udgjorde en ganske lille (lidt suspect) minoritet. Men faktisk havde man i Danmark siden den 13. december 1917, som det blot andet land i verden, haft en lov om civil værnepligt eller militærnægtertjeneste. Første Verdenskrig var blevet udkæmpet af store værnepligts-hære, og dette skabte en aversion mod krige og militær-væsen i det hele taget, som resulterede i, at et stigende antal unge mænd ikke mindst blandt arbejdere i byerne ikke længere ønskede at springe soldat. Inspirationen til en lov om en civil værnepligt kom fra Storbritannien, der ligeledes under Første Verdenskrig nærmere bestemt den 27. november 1916, havde indført tvungen værnepligt.¹⁹ Den britiske lov indeholdt en passus om, at man af samvittigheds-mæssige grunde kunne blive undtaget fra egentlig krigstjeneste mod, at man udførte anden samfundsnyttig tjeneste. I Danmark skævede den radikale regering, der siden tiltrædelsen i 1913 havde haft et antimilitaristisk program, til den britiske model. Spørgsmålet medførte diskussion, men enden blev, at det herefter var muligt at konvertere den militære pligt til en anden form for statspligt. Samtidig blev det fastsat, at tjenestetiden for militærnægtere, igen efter britisk forbillede, skulle være længere end den militære tjeneste. Det skulle nemlig ikke tidsmæssigt kunne betale sig at anmode om overflytning til civilt arbejde. Derved sikrede myndighederne sig også mod "bekvemmelighedshensyn" som ville kunne gøre værnepligtige til militærnægtere.²⁰ Antallet af militærnægtere udgjorde dog ikke noget stort samfundsmæssigt problem, således var der i 1916 kun 16, og dette var faldet til blot otte og tre i henholdsvis 1922 og 1929. I løbet af 1930'erne steg antallet igen til 113 i 1937, hvorefter det faldt til blot 12 under besættelsen.²¹

Motivationen for nægterne skulle som nævnt bestå i et udtalt ønske om ikke at gøre militærtjeneste af samvittigheds-mæssige grunde, og dette skulle, i det mindste i

Aldrig mere krig. I militærnægterregi spillede ikke mindst den pacifistiske fredsorganisation Aldrig Mere Krig, der blev grundlagt i 1926 som en national afdeling af War Resisters' International stiftet i Storbritannien i 1921, en ganske betydelig rolle. Foreningen Aldrig mere krig eksisterer stadig i Danmark: www.aldrigmerekrig.dk

begyndelsen, være religiøst motiveret, men senere tillod man også politiske motivationer. I tidens løb har en af de største og mest homogene grupper blandt militærnægterne været Jehovas Vidner, der til stadighed ifølge Bruno Petersen udgjorde ca. 1/3 af nægterne i Oksbøl, dvs. 30-40 mand. Bruno Petersen er i sine erindringer ganske kritisk over for denne gruppe, som han mente ofte i det stille – uden egentlig at bryde reglerne – alligevel obstruerede mod arbejdslederne og ellers helst holdt sig for sig selv.²² Både Hans Særkjær (f. 1932) og Knud J. Krogh (f. 1932), der begge var nægtere i lejren og begge beskriver sig selv som apolitiske pacifister, mener imidlertid, at antallet af Jehovas Vidner var noget lavere og udgjorde måske kun 10-20 individer i hvert fald på deres hold, dvs. omkring 10-15 %. Ud over jehovitterne kom en anden tredjedel fra miljøet omkring fredsorganisationen *Aldrig mere krig*. Til gengæld fremhæver Knud Krogh, at der var mange seminarie- og universitetsuddannede. Og dertil kom en gruppe

af ingeniører, typografer og journalister.²³ Derudover var der enkelte Retsstatsfolk (Retsforbundet) samt repræsentanter fra et beslægtet tankesæt i Landsforeningen J. A. K. (Jord, Arbejde og Kapital), Mazdaznanfolk (en nyzarathustrisk religion), Martinusfolk og nogle få fra Indre Mission og pinsemissionen.²⁴ Desuden var der blandt nægterne også kommunister og radikale, som valgte at aftjene civil værnepligt. Lars Peter Mølgaard (f. 1932) fortæller, at de forskellige grupperinger (religiøse, apolitiske pacifister, politiske pacifister hhv. kommunister og radikale) almindeligvis holdt sammen indbyrdes og kun sjældent diskuterede livsanskuelser på tværs af disse skel.

Fra 1968 har en etisk overbevisning af politisk karakter også givet mulighed for fritagelse for militærtjeneste. Civil værnepligt bestod oprindeligt af skovarbejde o.l., men i

Militærnægterne var en sammensat flok bestående af kommunister, retsstatsfolk, Jehovas Vidner og folk med tilknytning til det radikale venstre. De havde baggrund i landbruget, andre med håndværkeruddannelser og andre igen med akademiske uddannelser. Det var naturligvis kun mænd, da værnepligten alene gjaldt mænd. Foto: Max Martner.

1960'erne blev det muligt at opfylde værnepligten ved civilt arbejde på institutioner med almennyttige formål inden for den sociale og kulturelle sektor. Her bør det vel nævnes, at landets museer gennem mange år havde glæde af militærnægterordningen. I 1970 blev det endvidere muligt at af tjene civil værnepligt i form af ulandsarbejde i to år. Frem til 1986 var den civile værnepligt af længere varighed end militærtjenesten, men er nu den samme. Normalt har antallet af militærnægtere kun udgjort få procent af en årgang, men antallet steg fra 1960'erne og frem til midten af 1970'erne til over 10 % for derefter at falde.²⁵

I militærnægterregi spillede ikke mindst den pacifistiske fredsorganisation *Aldrig Mere Krig*, der blev grundlagt i 1926 som en national afdeling af *War Resisters' International* stiftet i Storbritannien i 1921, en ganske betydelig rolle. Organisationen modarbejder enhver form for krig, bl.a. ved at støtte militærnægtere. Denne organisation spillede også for mange danske militærnægtere en vigtig rolle til støtte og oplysning bl.a. via det månedlige tidsskrift *Pacifisten*.

15.000.000 mursten plus det løse

Den 2. august 1949 rykkede det første 120 mand store hold ind i lejrfaciliteterne. De gamle tyske lazaretbygninger i lejrens nordøstlige hjørne blev efter en smule istandsættelse indrettet til beboelse i form af fire-, seks- og timandsstuer foruden kontorer. Militærnægterne var mænd mellem 20 og 30 år, mange med en videregående skoleuddannelse, gamle højskoleelever, og de allerfleste valgte det civile statsarbejde af rene idealistiske grunde efter moden overvejelse, som det hedder i nægterorganet *Pacifisten* fra 1949.²⁶ Militærnægterlejrens første chef blev Anker Pedersen (1907-54), som indtil da havde fungeret som lejrchef i flygtningelejren og inden da havde gjort tjeneste i statens lejre for unge arbejdsløse. Han havde i begyndelsen, som boligministeriets folk, også sit kontor i den gamle administrationsbygning. "Han har ganske vist

Lejrchef Anker Pedersen havde i 1949 regnet ud, at nægterne skulle nedbryde 22.000 m² hestestalde og skure, 8.000 m² murstensbygninger og rensning og slagning af 13-15.000.000 mursten. På billedet ses to nægtere med to af de mange millioner sten. Th. ses arbejdsleder Bruno Petersen. Foto: Aage Hansen.

været soldat og underofficer – noget militært skal det helst smage af, når statens stillinger skal besættes", som Otto Mathiasen ironisk udtrykte det i *Pacifistens* spalter,²⁷ men han vurderede alligevel, at lejrchef Anker Pedersen var til at snakke med. Med sig havde Pedersen et par af sine tidligere medarbejdere fra "flygtningetiden" Niels Peder Kold og P. Simonsen.

Otto Mathiasen kunne i sin artikel *Fra et besøg i militærnægterlejren i Oksbøl* endvidere berette:

I den tidligere militær- og flygtningelejr i Aal plantage ved Oksbøl er oprydningssarbejdet nu i fuld gang, og det udføres for størstedelen af militærnægterne fra den nyindrettede lejr under ledelse af lejrchef Anker Petersen, der har 116 nægtere og seks arbejdsledere til disposition ...²⁸

Anker Pedersen kunne fortælle, at han havde lavet en arbejdsplan for de kommende fire år: Nedbrydning af 22.000 m² hestestalde og skure ca. 34.000 timer, nedbrydning af 8000 m² murstensbygninger ca. 48.000 timer, rensning og slagning af 13-15.000.000 mursten ca. 220.000 timer. Derudover skulle der også fjernes 55 km kloak- og

vandledning, 60.000 m² vej, 40.000 m² gulve og fundamenter, 30.000 m² bygninger, så der var rigeligt at tage fat på. I alt havde lejrchefen opgjort arbejdet til 1.054.000 timer, og slog dette ikke til, ville man tage fire år mere.²⁹

Militærnægternes eller de civile værnepligtiges opgave kom nu i de følgende næsten 10 år til at bestå i at nedbryde resterne af lejren og slutteligt tilplante området. En af nægternes første større opgaver bestod i at fjerne det omkring 10 kilometer lange dobbelte pigtrådshegn, der omgav Oksbøl Nordlejr, og som stammede tilbage fra Værnemagtens militære øvelsesplads og senere også holdt på flygtningene. Jernstolperne og pigtråden blev herefter solgt til en produkthandler. Samtidig gik nægterne også i gang med at brække mure ned og derefter rense murstenene af, tage vandrør og kloakrør op, fjerne

luftledninger, planere og plante til. Tilplantningen blev dog til sidst overtaget af klitvæsnet.³⁰ Alle byggematerialer skulle så vidt muligt bruges igen. I begyndelsen kom stenene fra fundamenterne til mandskabsbarakkerne. Selve træbygningerne blev brækket ned af lokale tømrermestre bl.a. Peter Nielsen og Ernst Larsen, begge fra Oksbøl, efterhånden som de blev solgt.³¹

Helt uden problemer var dette nedtagningsarbejde imidlertid ikke. Træbarakkerne var fyldt med væggelus og de skulle gasses, inden de kunne sælges videre. Niels Pedersen "Pumpehus" boede med sin familie ved lejrens vandværk. Han havde haft tilknytning til Oksbøllejren allerede i krigens tid og boede der endnu, mens nægterne var der. I et tilbageblik huskede han, at der dengang var et stort hold skadedyrsbekæmpere i fuld gang med at klistre

Slagning af mursten på en råkold dag i militærnægterlejren i Oksbøl. Foto: Verner Hansen, ca. 1955.

Højt humør ude i terrænet. Tidligere nægter Aage Hansen husker, at akkorden dengang var 340 afrensede mursten pr. dag. Holdt man denne akkord, hvilket ikke var så svært, kunne man optjene fridage, hvilket naturligvis var en god motivation for at udføre det ellers ensformige arbejde. Foto: Aage Hansen.

papirklisterbånd udvendig på barakkerne for at tætte vinduer, kakkellovnshuller og døre, revner og sprækker. Så blev der udløst svovlkulstofgas i barakkerne, hvorefter de stod forseglede en dag eller to. Denne fremgangsmåde betød, at der engang imellem lå døde katte i barakkerne, når gasningen var tilendebragt. Gasningsmetoden havde dog det problem, at væggelusene ikke forsvandt, fordi de bare kravlede ud på ydersiden af barakken og derved overlevede. Så kunne træet alligevel ikke sælges som byggemateriale. På et tidspunkt fandt skadedyrsbekæmperne ud af, at der i lejren var et gammelt gaskammer (dog kun til uddannelsesbrug for soldater) fra den tyske besættelse. Dette kammer blev herefter brugt, således at man satte de adskilte barakdele ind, og så fik man ende på problemet.³² I parentes bemærket var væggelus (og rotter) ikke kun et

problem, mens der var flygtninge i lejren. Således vidner mange kvitteringer fra Skadedyrscentralen i Esbjerg fra bl.a. 1943-45 om, at Værnemagten kæmpede med samme problem.³³

Også lejrens gamle vandforsyningsnet og den tilsvarende kloakering blev gravet op og rørene solgt til vandværkerne i Oksbøl og Outrup, der var i gang med at renovere deres ledningsnet. Der blev dog en del kloak- og vandrør tilbage, fordi især kloakrørene lå dybt.³⁴ Alt arbejde i lejren foregik med håndkraft, og kun i gartneriet havde man en enkelt hest ved navn Gitte. Rendegravere, bulldozere og læssegrabber var endnu ikke kommet rigtigt på markedet, skriver Bruno Petersen.³⁵

En nægter fortæller:

En del er beskæftiget ved opgravning og rensning af mursten. Stenene indtil en halv meter under jorden, renses og stilles i pæne stabler og sælges for 55 kr. pr. 1000. Andre graver vandrør op, og nogle graver grøfter. Rørene er ofte af eternit og meget dyre.³⁶

Arbejdsleder Søren Grønfeldt på vej i felten. Til venstre ses nogle af de 15 millioner mursten. Foto: Verner Hansen, ca. 1955.

Baraksoklerne bestod af murværk og ikke beton og stod omkring 60-70 cm over jorden og tilsvarende ned i jorden. Sten fra skorstene måtte ikke blandes med de øvrige, fordi soden ville trænge igennem puds, kalk og maling, så disse blev knust til vejmateriale. Ellers blev stenene især købt af landmænd, der skulle bygge en

ny stald eller lign. Afrensningen gjaldt også klinkerne fra baderumsgulvene og trappesten. Derimod kunne barakkernes gamle tagpap ikke genanvendes og blev ofte brændt. Beton fra trapper, gulve og kældre blev slået til brokker og skærver for derefter at blive anvendt som vejmateriale. Arbejdet med at hamre betonen i stykker var

Værkstedsholdet talte omkring ti mand. De tog sig af reparation og vedligeholdelse af arbejdsredskaber, produktion og nybygning. Værkstedsholdet beskæftigede sig med snedker- og tømrerarbejde, men også maler-, murer- og smedearbejde. Se også billedet øverst side 150. Foto: Ejnar Svendsen.

hårdt og tidskrævende, hvorfor man senere gik over til at sprænge betonen.³⁷

Aage Hansen (f. 1930) kom til Oksbøllejren som nægter på det andet hold i maj 1951. Han husker stadig mange år senere, at akkorden dengang var 340 afrensede mursten pr. dag. Holdt man denne akkord, hvilket ikke var så svært, kunne man optjene fridage, hvilket naturligvis var en god motivation for at udføre det ellers ensformige arbejde. Selv var han blevet militærnægter, fordi alt militærvesen var ham imod, og samtidig var han kommet i kontakt med kredse omkring organisationen *Aldrig mere krig* og Det Radikale Venstre. Han husker også, at han, der kom fra landbruget, nærmest opfattede tiden i lejren som et slags "hvilehjem", hvor arbejdsbyrden var mindre og tempoet lavere end på landet.³⁸ Aage Hansen husker også, at folk med baggrund i landbruget eller i et håndværk havde langt nemmere ved arbejdet end fx byfolkene, der måske havde en boglig uddannelse bag sig.³⁹ Synspunktet bekræftes af Ejnar Svendsen (f. 1932), der arbejdede som tømrer på værkstedsholdet, og hvis indgang til nægterlivet også var *Aldrig mere krig*. Desuden var han inspireret af retsstatstankegodset (Retsforbundet), der i begyndelsen af 1950'erne stod stærkt i dansk politik under partiformand Viggo Starcke. Nægter Ib Nielsen, der var på det første arbejdsbold i lejren, gætter på, at arbejdsydelsen i lejren var omkring en tredjedel af det normale, dels fordi det for mange var uvant arbejde, som ikke var interessant, hvorfor motivationen var dårlig, dels fordi folk ikke var kommet helt frivilligt.⁴⁰

Nægtervej og dagens ret

Gennem de næsten ti år C.A.-lejren eksisterede i Oksbøl, havde man fire udehold a 20-25 mand, som stod for nedbrydningen af de tilbageværende bygninger. Ved siden af dette arbejde havde man desuden et lille husdyrhold på en tre-fire grise, der levede af køkkenaffald, og som blev kørt på slagteriet i Esbjerg, når de havde fået den

Køkkenholdet sorterede under økonoma fru Ragnhild Anker Pedersen, der var gift med lejrchef Anker Pedersen. Som medhjælp havde hun en kogerske og en ugift kokkepige (de eneste kvinder i lejren). Disse blev assisteret af seks-otte nægtere, især i forbindelse med opvask og rengøring. Foto: Verner Hansen.

rette størrelse. Herudover var der også gartneriet i lejrens vestlige del, hvor man avlede kartofler og grøntsager til lejrens forbrug. Om dette fortalte en nægter: "andre arbejder i et gartneri, der leverer grøntsager til køkkenet, hvor også en del nægtere er i arbejde. Trods dette er maden upåklagelig".⁴¹ Dertil kom det omtalte værkstedshold på ti mand, oftest med en håndværkeruddannelse, som tog sig af reparation og vedligeholdelse af arbejdsredskaber, produktion og nybygning. Værkstedsholdet beskæftigede sig med snedker- og tømrerarbejde, men også maler-, murer- og smedearbejde.

Derudover var der et depothold ligeledes med ti mand, der primært tog sig af alt fra udlevering af beklædning, sko og støvler til vasketøj, men også lejrens inventar sorterede under depotfolkene. Ud over dette et køkkenhold under fru Ragnhild Anker Pedersen, der var gift med lejrchef Anker Pedersen. Fru Anker Pedersen fungerede som økonoma og havde en kogerske og en ugift kokkepige;

I fritiden kunne nægterne bl.a. opsøge Turisthotellet i Oksbøl, men der var også rig lejlighed til fx kortspil og snak på stuerne. Foto: Verner Hansen.

disse blev assisteret af seks-otte nægtere, især i forbindelse med opvask og rengøring.⁴² "Dagens ret" blev serveret kl. 12 og bestod af forret og efterret. Bruno Petersen fortæller, at der til stadighed var et mindre antal vegetarer, og en af disse deltog som regel i madlavningen for at sikre, at der ikke var antydningen af animalske stoffer i deres mad, som han skriver i en tone, der ikke er helt fri for sarkasme. Slutteligt havde lejrchefen og regnskabsføreren et lille kontorhold med to nægtere, der hjalp til med kontorarbejdet.⁴³

Det fremgår af lejrens ordensreglement, at arbejdsdagen var otte timer i sommerhalvåret (1. april - 30. september) og 7½ time i vinterhalvåret.⁴⁴ Efter reglerne skulle nægterne op en time før arbejdets begyndelse. Bruno Petersen fortæller, at ugen var på 48 timer.⁴⁵ Kl. 6.00 om morgenen blev nægterne vækket. Efter morgenmaden begyndte arbejdsdagen kl. 7.00, og den fortsatte indtil kl. 17.00 inkl. en times middagspause og en halv times hvil formiddag og eftermiddag. Opholdt man sig i lejren på søn- og helligdage, kunne man sove til kl. 7.30, spise morgenmad kl.

8.00, middag kl. 12.00 og aftensmad kl. 18.00.⁴⁶ Om søndagen havde nægterne fri. Udgangstilladelse havde man efter arbejdsophør og indtil sengetid kl. 23.00. Var det nødvendigt, kunne man i nægterlejren, som på landets kaserne søge om nattegn, som i reglen var let at få. Undertiden forsøgte nægterne naturligvis også at snyde aftenvagten, der skulle kontrollere, at de lå i deres senge, bl.a. ved at putte noget fyld under dynen, så det så ud som om, den fraværende lå og sov i sin seng. Det var arbejdsledernes opgave at sikre, at værelserne var nogenlunde ryddelige, og at hygiejnen i lejren var i orden. Ikke desto mindre var disciplinen og "stueeftersynene" langt mere moderate end på en militærkaserne. Verner Hansen fortæller, at grænsen dog var nået, da en nægter havde en adskilt motorcykel liggende under sengen. En situation, der ville have været fuldstændig utænkelig i hæren.

I fritiden kunne nægterne blandt andet opsøge æ' Turist dvs. *Turisthotellet* i Oksbøl, der blev drevet af fru Frandsen. Af endnu eksisterende korrespondance fremgår det, at netop dette sted var populært, og det var her, *nægterfesterne* blev afholdt. Ifølge lejrrglementets §7 var det forbudt at nyde berusende drikke inden for lejrens område; men at dømme efter de billeder, der findes fra dengang, synes dette forbud ikke altid at være blevet overholdt helt strengt. Da arealet var stort, kunne der ofte være et par kilometer ud til arbejdspladsen; og havde man en cykel, måtte man gerne bruge den. Derudover kunne det være "nægtervej", dvs. at man ikke kunne arbejde pga. af vejrlig. Dette blev vist nok fortolket ret liberalt, og engang imellem om vinteren blev en snebold sat på termometeret for at sænke temperaturen yderligere.

Foruden arbejdet i selve lejrområdet var et mindre arbejdshold på omkring 30-40 nægtere udsendt til at reetablere Skallebækken, et vandløb mellem Stausø og Hennebjerg, der løber over en strækning på ca. en kilometer og under besættelsen af tyskerne var blevet udvidet med høje jordvolde og omdannet til en såkaldt pansergrav, som et tysk modtræk til en eventuel allieret invasion. I virkeligheden skulle

private lodsejere, ifølge Bruno Petersen, have haft statslige penge til sløjfning af disse "krigsmindesmærker", men den pengeskatte var ved at være tom, og derfor havnede opgaven efter længere forhandlinger hos militærnægterne, der nu kom til at arbejde for Ribe Amts Vandinspektorat.⁴⁷ Projektet gik overordnet ud på at regulere selve vandløbet, så det fik den oprindelige bredde og det oprindelige forløb tilbage. Arbejdet stod på et års tid og var forbundet med flytning af meget jord til vandløbets nye profil, og alt arbejdet blev gjort ved hjælp af skovle og trillebører. Bruno Petersen fortæller også, at opgaven, der blev ledet af en arbejdsleder Søren Grønfeldt, forløb på udmærket vis. Ganske vist var der undervejs lidt vrøvl med nægterne, der mente, at man med fordel kunne tage noget af den maskinkraft i anvendelse, som det danske landbrug netop nød godt af i begyndelsen af 1950'erne. Alt i alt gjorde nægterne dog en god og tilfredsstillende indsats ved Skallebækken, vurderede Petersen mange år senere.⁴⁸

Skallebækken. Et vandløb mellem Stausø og Hennebjerg, der løber over en strækning på ca. en kilometer, og som under besættelsen af tyskerne var blevet udvidet med høje jordvolde og omdannet til en såkaldt pansergrav. I 1954-56 reetablerede militærnægtere fra C.A.-lejren i Oksbøl vandløbet, der var groet til. Militærnægterne konstruerede en underføring under Hennebjergvej, der stod færdig i 1956. I 2016 var alt dækket af græs og jord, men efter lidt gravearbejde dukkede indskriften op igen. S/H fotos: Lars Peter Mølgaard.

C.A.-lejren udlånte også nægte-re til en ganske speciel opgave, nemlig til restaureringen af Nr. Nebel Kirke i juni-juli 1956. I den forbindelse stødte man på rester af et tidligere kirkebyggeri. Brobyggeren mellem nægterlejren og Nationalmuseet var i dette tilfælde digter og kunsthistoriker Rudolf Broby-Johansen (1900-87), der af og til holdt foredrag i lejren, og hvis sympatier var rettet mod nægterne og ønsket om, at deres opgaver godt måtte være meningsfulde. Broby-Johansen havde bl.a. kontakt med en af nægterne,

der var under uddannelse til arkitekt og havde tilknytning til Nationalmuseet. Denne mand var den senere anerkendte arkitekt og arkæolog ved netop Nationalmuseet, Knud J. Krogh. Foruden Krogh deltog to andre nægte-re, nemlig ingeniør Villiam Christensen og lærer Vagn Aage Sørensen.⁴⁹ Fordi situationen og opgaven på dette tidspunkt var så uvant og der kun deltog få nægte-re, var de ikke under opsyn af en arbejdsleder, og "arkæologerne" blev i begyndelsen kørt til kirken hver morgen og hentet igen sidst på

Det var forbudt at indtage alkohol i militærnægterlejren. Det ser dog ud til, at reglerne kunne omgås. Foto: Max Martner: ca. 1955.

Militærnægternes spøg og skæmt-afdeling i aktion. Efter forlydende var der kærnemælk i spanden. Foto: Max Martner, ca. 1954.

dagen, for til sidst at have opbygget så meget tillid i forhold til ledelsen, at de udkommanderede nægttere efter en tid kun skulle stille i lejren én gang om ugen.⁵⁰

At dømme efter en meget tidlig rundspørge i lejren foretaget i 1949 af Otto Mathiasen fra Pacifisten, var nægterne gennemgående veltildfredse med lejrens ydre og indre rammer, som vurderedes bedre end i Gribskovlejren. Alligevel sporedes en bitterhed over ikke mindst varigheden, der dengang var 19 måneder – dvs. en måned længere end værnepligten.⁵¹ Generelt formede livet sig

i militærnægterlejren i Oksbøl på mange områder som på en samtidig militærkaserne, hvad angår sammenholdet, de fælles oplevelser, faste sengetider, pligterne etc. Alligevel forekommer nægternes liv i lejren mere frit og mindre disciplineret og med væsentligt bedre muligheder for at pleje egne interesser end deres samtidige værnepligtige havde. Ikke desto mindre er de tidligere nægttere, som jeg har talt med, enige om, at sammenholdet blandt nægterne til en vis grad led under, at de var så forskellige: kristne, pacifister og kommunister, radikale og Jehovas vidner.

Tragedien og "griseaffæren"

Den 20. maj 1954 blev C.A.-lejren i Oksbøl ramt af en tragedie, idet lejrchef Anker Pedersen skød sig selv. Årsagerne til selvmordet er uklare. Nogle uofficielle forklaringer understreger, at han var viklet ind i uoverskuelige økonomiske problemer, mens andre hævder, at det skyldtes et ulykkeligt ægteskab. At Anker Pedersen var død for egen hånd

Lejrchef Anker Pedersen byder det andet hold nægttere velkommen til Oksbøllejren i 1951. Blot tre år senere tog Anker Pedersen sit eget liv og blev afløst af den mere militante Knud Erik Olsen. Billedet er taget i fællessalen i det gamle lazaret, det senere vandrehjem. Foto: Aage Hansen.

blev i begyndelsen dysset ned og kom først til offentlighedens kundskab, da hans enke afslørede det i Vestkysten. Kort tid efter kunne avisen bringe et citat fra det, som angiveligt var Anker Pedersens afskedsbrev:

Denne drastiske handling er udelukkende sket som protest mod den forrykte militærnægterordning, som findes her i landet, en ordning intet anstændigt menneske kan være bekendt eller tjent med at arbejde under.⁵²

Sådan udlagde i hvert fald hans enke begivenhederne, fremgår det af datidens avisspalter. Hendes forklaring udelukker dog ikke andre, mere personlige forklaringer. For havde Anker Pedersen været så ked af landets "militærnægterordning", så kunne han vel have søgt nyt arbejde i stedet for ultimativt at tage sig af dage.

Efter Anker Pedersens selvmord trådte arbejdsleder og souschef Bruno Petersen i en kort periode til som konstitueret leder af lejren, hvorefter Knud Erik Olsen blev ansat som ny lejrchef. Det er derfor egentlig underligt, at Bruno Petersen overhovedet ikke beskæftiger sig med det utidige chefskifte og sin egen rolle i sin ellers ganske fyldige beskrivelse af militærnægterlejren. Et indtryk heraf får man til gengæld hos nægter Otto Mathiasen, der fortæller, at klimaet i lejren omgående skiftede med Anker Pedersens død. Den ny leder Knud Olsens princip var, at militærnægternes forhold skulle være som i hæren, og han mente, at dette synspunkt var i fuld overensstemmelse med lovens ånd og bogstav. Ifølge Mathiasen skulle Olsen i et interview have udtalt, at

han ønskede at gennemføre en række "mentalhygiejniske foranstaltninger". Disse foranstaltninger fremkaldte straks en voldsom reaktion hos nægterne og bidrog til at skabe et klima i lejren i lange tider, hvor sund fornuft og fordragelighed var forsvundet. Hvor Anker Pedersen havde givet nægterne lov til at "hygge sig lidt" i belægningsstuerne eller i hvert fald set gennem fingre med det, satte lejrchef Olsen en ny kurs. Militærnægterne havde haft stol og bord ved deres senge, boghylder og familie billeder på væggen, radio og lejlighed til at koge vand og te o.l.; men som følge af Olsens hårde disciplinære kurs blev der givet ordre til, at alt skulle fjernes.⁵³ Et lignende synspunkt antydes af nægter Henning Sørensen, der var i lejren fra 1954 til 1956 og skriver, at forholdet til den ny leder Knud Erik Olsen var mere anstrengt end til Anker Pedersen, fordi nægterne havde Knud Erik Olsen under mistanke for at ville stramme op på disciplinen.

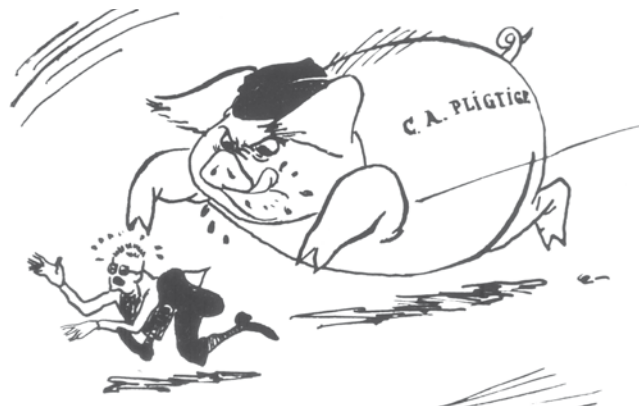
Dette skabte naturligvis en spændt stemning mellem chefen og nægterne og resulterede i en stribe klager fra nægterside til ministeriet. Lejrchef Olsens mere militante

Griseaffæren var et oprør imod den ny lejrchef Knud Erik Olsens strengere regimente. Lejrens grisepassere tilstod, at de havde forsøgt at få to store grise ind på lejrchefens kontor, men grisene var stukket af. Et par dage senere forsøgte de igen, og denne gang lykkedes det at få grisen til at blive på kontoret hele natten med det resultat, at den fik lavet et stort svineri og ødelagde en del papirer.

regimente virkede nærmest som en rød klud på mange, der netop var anti-militante og medvirkede formentlig til, at fire nægttere kort efter hans tiltrædelse, vakte skandale ved at lukke en gris ind på hans kontor, hvorefter politiet etablerede udgangsforbud i lejren, indtil gerningsmændene var pågrebet.⁵³ Efterfølgende kunne man i avisen læse, at fire værnepligtige fra civilarbejdslejren i Oksbøl havde tilstået om natten at have lukket en gris ind til lejrchefen. Lejrens grisepassere tilstod, at de havde forsøgt at få to store grise ind på lejrchefens kontor, men grisene var stukket af, hvorefter de havde anbragt en pattegris på kontoret. Den skreg dog så højt, at de måtte opgive. Et par dage senere forsøgte de igen, og denne gang lykkedes det at få grisen til at blive på kontoret hele natten med det resultat, at den fik lavet et stort svineri og ødelagt en del papirer. De fire udtalte, at det ikke havde været deres hensigt at lave hærværk, men at aktionen var foretaget som protest imod den måde, lejren blev ledet på. Knud J. Krogh, der var talsmand for nægterne, da grisesagen var på sit højeste, husker, at intet mindre end politiets rejsehold ankom til lejren og forhørte talsmanden, som de mente lå inde med vigtig viden.⁵⁵

Påskuddet for udgangsforbuddet var, at *alle* nægterne skulle være til rådighed for politiets undersøgelser – inklusive de personer, der slet ikke havde opholdt sig i lejren. Der er næppe tvivl om, at aktionen nok mest skal ses som en magtdemonstration fra ledelsens side. Efterfølgende havde man derfor fra nægterside indgivet en klage til Indenrigsministeriet om ulovlig tilbageholdelse af de værnepligtige i lejren.⁵⁶ I forbindelse med udgangsforbuddet oplevede den nærliggende Aal Kirke øget søgning fra nægterside, fordi nægterne havde fundet ud af, at ledelsen ikke kunne tilbageholde dem, hvis de ønskede at gå til gudstjeneste, så det gjorde de nu i større stil end ellers. For en anden nægter, nemlig Hans Særkjær, fik tilbageholdelsen som konsekvens, at han, der var engageret i spejderarbejdet i Oksbøl (KFUM), ikke kom med på to planlagte ture, en til Bornholm og en til Sejs ved Silkeborg. I sidste øjeblik

Karikatur af Griseaffæren i Oksbøllejren. Griseaffæren resulterede i en kollektiv straf i form af et udgangsforbud for alle lejrens nægttere, selvom kun nogle enkelte var involveret.

måtte man skaffe en anden spejderleder, og de unge spejdere kom afsted trods "griseaffæren".

Trods "griseaffæren" er det ikke indtrykket hos nogen af de nægttere, som jeg har talt med, at der ulmede et oprør blandt nægterne i Oksbøllejren. Der kunne naturligvis være individuelle episoder med "lejrkuller", men ikke et samlet antiautoritært nægteroprør.

Meningsløshed, galeanstalt og naturmystik

Som almindelige værnepligtige kunne finde soldatertiden både lang og kedsommelig, kunne dette naturligvis også være et problem blandt nægterne, og flere udtalelser understreger da også dette:

Jeg finder det komplet fjollet at spille min kostbare tid her. Det arbejde, vi skal bruge 10 år til, kunne laves færdigt med det rette mandskab og de rette maskiner i en brøkdal af tiden, og med mange, mange gange mindre bekostning for samfundet. Var det ikke meget bedre, at militæret fik overdraget hele historien – når vi nu skal have et militær – i stedet for, at der eksproprieres store arealer af landets bedste jord til kaserner og øvelsespladser?⁵⁷

Allerede tilbage i 1949 oplyste daværende lejrchef Anker Pedersen til Pacifisten, at det var hans hensigt i samarbejde med nægterne at organisere et oplysningsarbejde med undervisning, foredrags- og underholdningsaftener i det omfang det var muligt.⁵⁸ De nægtere, jeg har talt med, husker stadig denne del af lejrtilværelsen, hvor det faktisk blev muligt at få undervisning i engelsk, tysk, dansk, esperanto,

Nægterne kunne udfolde sig på forskellig vis i fritiden. Der var mulighed for at forbedre sine færdigheder inden for skolefagene, men også mere kreative sysler som keramik var det muligt at prøve kræfter med. Foto: Max Martner.

tegning, litteratur, regning, matematik og om sommeren i forskellige sportsgrene.⁵⁹ Undervisningen blev varetaget af nægtere, som havde studenter- eller lærereksamen eller måske en højere uddannelse. Således lærte Aage Hansen esperanto i sin nægtertid. I begyndelsen fandt undervisningen sted i lejren, men siden i lærerens private bolig i Oksbøl, fordi han efter lidt tid var eneste elev på holdet. Også den fysiske udfoldelse blev der taget hånd om, og tre gange ugentligt benyttede nægterne stadion i Oksbøl til idræt, og i oktober var man i gang med at indrette en gymnastiksal, der skulle være klar inden jul 1949. Aage Hansens bror Verner (født 1933) var sportsinteresseret og dyrkede både håndbold og badminton i sin nægtertid, hvor han havde stor glæde af lejrens gymnastiksal.⁶⁰ Derudover arbejdede man i 1949 på at indrette en sløjdsal, en smedje samt et lejrbibliotek. I biblioteket kunne nægterne gennem lejrens flere aviser bl.a. Kristeligt Dagblad, Land og Folk og Vestkysten få oplysninger om verden udenfor.⁶¹ I nægterlejren var det også – i modsætning til de militære kaserner – muligt, hvis lysten og energien var til det, at få supplerende arbejde i eksempelvis Oksbøl eller Varde.⁶²

Og C.A.-lejren kunne netop være andet end monotont og uinspirerende arbejde. Flere fotos vidner om, at der var et liv efter arbejdstid, hvor der også kunne være mulighed for lidt underholdning i form af foredrag eller små forestillinger. Knud J. Krogh fortæller, at der undertiden kunne være en næsten højskoleagtig stemning i lejren; således frekventerede flere lærere fra Askov Højskole lejren, fx digteren Paul la Cour (1902-1956), forstander J. Th. Arnfred (1882-1977) og hans efterfølger Knud Hansen (1898-1996), men også forfatteren Anna Sophie Seidelin (1913-98) samt førromtalte digter m.m. Broby-Johansen, der indlogerede sig i lejren, hvor han så holdt flere foredrag i løbet af en uge.⁶³ Det var endnu inden fjernsynet havde holdt sit indtog. Bruno Petersen fortæller, at udover at forrette vagttjeneste om aftenen, var der desuden "de gratis glæder" fx bogudlån, hobbyvirksomhed, gymnastik og filmforevisning. Selv stod Petersen for de ugentlige og

velbesøgte filmforevisninger. Filmudbuddet var imidlertid ret begrænset, når det gjaldt nyere spillefilm, og Petersen fortæller:

Filmprogrammet var derfor oftest oplysende og kulturelle film fra Statens Filmcentral. Desuden kunne der rekvireres film fra de udenlandske ambassader, og især fra USA var der mange at vælge i mellem. Til gengæld fortæller han, at allerede dengang var de unge mennesker noget skeptiske, når der stod "US" i forteksten.⁶⁴

Filmprogrammet blev bestemt af militærnægternes eget filmudvalg, og Bruno Petersen erindrer, at han havde meget fornøjelse af filmforevisninger, og fik set mange af stumfilmklassikerne, som især blev sat på, når der var filmkyndige i udvalget. Ikke mindst Carl Th. Dreyers *Jeanne d'Arc* skal have været meget populær, og Petersen mente at have set den op mod en halv snes gange, og endnu mange år senere mente han at kunne genkalde sig næsten hver eneste af filmens sekvenser.⁶⁵ I forbindelse med filmforevisningerne havde man i lejren også flere gange besøg af den dengang fremtrædende kritiker Harald Engberg (1910-71).

Om netop lejrlivet og betydningen af ovenstående fortæller en nægter ganske rammende:

En og anden stiller vel nok sig selv det spørgsmål, hvad disse 18 måneder betyder for en. Og forskellig som de enkelte menneskers indstilling er, vil svarene også blive forskellige. Tiden i en militærnægterlejr kan blive forfærdende trist og negativ, hvis man ikke passer på. Men ved en fornuftig udnyttelse af fritiden til dyrkelse af de interesser, man nu har, kan opholdet her godt blive af betydning for ens videre tumlen rundt i den forunderlige verden.⁶⁶

Det kunne være kommende journalister eller skribenter *in spe*, som skrev og redigerede lejrens egne stencilerede blade bl.a. *Pigtråds Nyt* samt et blad med navnet *Sand Heden* – "Organ for nuværende og tidligere nægtere i Oksbøl", som det hedder i bladet. Månedsmagasinet tvetydige titel skulle dels forpligte bladets skribenter til at holde sig til *sandheden*, dels hentydede den til Oksbøllejrens placering

Sand Heden var en slags nægteravis skrevet af nægtere for nægtere og gerne med et humoristisk twist. Mere seriøst og ambitiøst var Aldrig mere krigs medlemsblad *Pacifisten*, der sikkert også blev læst af mange i lejren.

på *sandheden*. Indholdet i bladene er oftest af humoristisk tilsnit. Som når:

Hr. Hans Block, boende stue 8, Oxbøl lejren i Jylland, efterlyser et par lange permissioner [permissioner]. Ved bortgangen var de i ført et tykt lag skidt, man formoder, de flakker om i nedkravlet tilstand. Mulige efterretninger om de forsvundne bedes givet til garagen i de dovnes loge. Sidste: vi kan meddele at Block efter ihærdig søgen fandt dem generende om anklerne.⁶⁷

I en af de tidligere nægtere – afholdsmand og senere skraldemand – Henning Sørensens erindringsbog: *Fra mit livs skraldespand* får man næsten indtryk af, at nogle af nægterne havde indrettet små kontorer, hvor de syslede med skriverier o.l. efter dagens arbejde.

En af disse personer var, ifølge Henning Sørensen, den senere landskendte forfatter og aktivist imod atomvåben Carl Scharnberg (1930-1995), der også blev kendt som *Arbejderklassens digter* og *Den røde digter fra Vrå*. I dag huskes han måske bedst for at have startet den danske kampagne mod atomvåben samt for sin hovedrolle i påskemarcherne fra Holbæk til København, ligeledes mod A-våben, i 1960-63. Under opholdet i nægterlejren i Oksbøl skal han, igen ifølge Henning Sørensen, have skrevet på sin bog *Branden*, der udkom i 1956, men dog slet ikke handler om livet som militærnægter eller Oksbøllejren. Mere nærliggende er det i virkeligheden, at det var bogen *Dømt* som udkom i 1953, og som let kunne være skrevet med inspiration fra Scharnbergs eget "fangeophold". Scharnberg indleder sådan:

Denne bog er fangens. Ham der i dette øjeblik sidder alene i en grå celle omgivet af ensomhed. Hans forbrydelse kender vi ikke, og den betyder intet i denne forbindelse. Han er blot nr. 3308 i fængselsvæsnets kartotek. For en tid et nummer, men engang var han et menneske, og han vil blive det igen, hvis ikke livet bag gitteret slår ham i stykker. Denne bog tilegnes de tusinder, som blev dømt til at stå uden for samfundet, fordi de kom i strid med det retsbegreb, som er fundamentet for vore dømmende myndigheder.⁶⁸

Den senere kendte forfatter og aktivist Carl Scharnberg (tv) sammen med "Larsen" og "Trikker" på vej fra "boligen" til kostforplejningen. Foto: Aage Hansen, 1951.

Inde i bogen gør fangen tiden op, inden han igen skal ud i friheden: "Fem måneder. Det er 150 døgn. 3.600 timer. 216.000 minutter – 12.960.000, nej nu skal jeg trække tres fra, så bliver det kun 12.959.940 sekunder, inden dette er forbi".⁶⁹ Passagen er ikke uden humor, og man tænker, at Scharnberg og andre nægttere (såvel som værnepligtige) har muntret sig med lignende regnestykker, mens de ventede på at slippe ud. Scharnbergs skarpe pen mærker man endnu stærkere i en kronik i tidsskriftet *Pacifisten*, hvor han skrev:

Galeanstalt, siger fornuftige mennesker. Hvor er det sandt. Som forholdene er, bliver militærnægterlejrene til galeanstalter. Fra at være idealistisk bliver man snæversynet, kan hænde også en smule kværlantisk, og spillet er gående. De virkelig gode, positive samfundsborgere, der går i nægterlejre bliver omdannet psykisk til negativister – fordi samfundet intet som helst gør for at bane vej for en udnyttelse af det positive, medmenneskelige syn, som disse unge har. De bliver betragtet som sekteriske – og efter et år bliver de sekteriske.⁷⁰

Mindre politisk er en anden senere kendt dansk forfatter Poul Vad (1927-2003), der også en overgang var militærnægter i Oksbøl. Vad har i antologien *Spurvens vilje* (1980) fortalt om sin tid i lejren, og i et tilbageblik beskrev han, hvordan Oksbøllejren blev hans første egentlige møde med naturen. Han var ganske vist vokset op i Silkeborg, men

som militærnægter i Oksbøl tilbragte jeg for første gang i mit liv flere måneder under åben himmel, hver dag fra tidlig morgen til om eftermiddagen. Landskabet var fladt og næsten ørkenagtigt. Jeg opdagede, at jeg havde levet indespærret mellem huse, som gjorde *horisont* til et begreb uden indhold og fratog himmelrummet enhver realitet. På vinterdage så jeg chokeret, hvor lavt solen stod på himlen midt på dagen. Lysbrydningerne og skymassernes bevægelser gennem det enorme himmelrum blev langt mere betydningsfulde end både de nære og de fjerne ting hernede på jorden.⁷¹

Mange år senere var militærnægtertiden i Oksbøl blevet til en slags naturmystik; i hvert fald i den etablerede forfatter Poul Vads erindring.

Sidste fest i den dødsdømte oase

I 1959 var arbejdet i Oksbøl ved at være tilendebragt og i *Pacifisten* fra januar dette år kunne man læse, at *Nægterfesten* skulle afholdes den 14. februar 1959 kl. 19.30 på Turisthotellet i Oksbøl, og det ville formentlig også blive den sidste. Alle gamle Oksbøl-nægtere med koner eller kærestere er hjerteligt velkomne. Som sædvanligt stort kaffebord, underholdning, revy og bal. Damerne gratis adgang. Herrerne sædvanlig pris, som der stod i bladet.⁷² I velkomsttalen gav Niels Ejler Andersen udtryk for, at der var tale om, at Oksbøllejren skulle nedlægges, hvad vi [nægterne] dog ikke håbede.⁷³

Trods de fromme håb var Oksbøllejrens tid som militærnægterlejr dog forbi, og i juni 1959 kunne samme Niels Ejler Andersen i *Pacifistens* spalter oplyse:

Oksbøllejren nedlægges 1. juli som militærnægterlejr for at overgå til hærens kampvognsafdeling. I den anledning har militærnægterne på et fællesmøde vedtaget følgende: Fjernsynet sælges for højeste bud (det har jeg for øvrigt selv købt). Tuttens varelager realiseres. Skrivemaskinen foræres til vore venner i Kompedal, og vore venner i Gribskov får tilsendt 500 kr. til køb af en duplikator (dette er efter aftale med de to lejre). Det for et år siden nedsatte kontaktudvalg for Oksbøl-nægterne bevilges 100 kr., som er sendt til kontaktudvalgets formand: Niels Mikkelsen, Toftum pr. Hemmet. Alle lejrens arkiver (skrivelser til og fra ministeriet – mellem lejrene – osv. – alle avisudklipsbøger – kopier af opslag m.m.) opbevares foreløbig af mig. AmK's [Aldrig mere Krig] tryksagsafdeling har fået lejrens fælleskasse (uden penge) samt diverse kontorredskaber. Fælleskassens indhold er delt mellem de 28 militærnægtere, der var i lejren pr. 1. maj.

Dette til orientering.

Venlig hilsen fra den dødsdømte »oase« sender vi 7, der nu er tilbage.⁷⁴

Lørdag den 8. august fandt den sidste *nægterfest* sted på Turisthotellet i Oksbøl. Ifølge *Pacifisten* mødte ca. 200 nægtere op, der alle havde været i lejren gennem årene. Festens overskud på 135 kr. blev doneret til *Pacifisten*, da festen var den sidste.⁷⁵

Den mangfoldige sammensætning i lejren betød, at der var folk med mange slags talenter, og alle gjorde deres til, at tiden som militærnægter blev mindre ensformig. Foto: Ejnar Svendsen.

En ny begyndelse...

Som en sandet ødemark lå det planerede areal. Men inden de [nægterne] rejste, var der plantet træer, hvor flygtningebarakkerne før vidnede om krig. Nu fremtræder området som en plantage. Mange af træerne er mands-høje. Alt er grønt. Nægterne fik dog noget til at gro, mens de afsonede den straf, som samfundet kræver over dem, der ikke på kommando vil ødelægge og ødelægges.⁷⁶

Sådan lød den bittersøde gravskrift fremsagt ved gensynet ti år efter C.A.-lejrens nedlæggelse af en tidligere nægter, som tilsyneladende endnu ikke havde glemt, hvorfor han i sin tid var blevet nægter.

I dag mange år senere er der ikke mange spor af militærnægterlejren i Oksbøl, hvis man besøger det gamle lejrområde, der nu er statsskov. Først når det går op for en, at de ældre af plantagens træer må være resultatet af militærnægternes anstrengelser i 1950'erne. Og dernæst når man erindrer sig, at der inden militærnægterlejren og plantagen lå massevis af huse og barakker, der måtte fjernes for

Et af besættelsesmagtens tidligere køkkener blev C.A.-lejrens kostforplejning. Bygningen er i dag bevaret og i brug som SFO, fordi hæren overtog den efter nægterne, og kommunen siden overtog den. Foto: Lars Peter Mølgaard.

at give plads til det nuværende landskab, går det op for en, hvilken betydning militærnægterlejren har haft for områdets udseende i dag.

Militærnægterlejren i Oksbøl blev nedlagt i juli 1959 efter 10 år på en måned nær, hvorefter Forsvaret overtog lejren. Den 1. juni 1960 rykkede kampvognsskolen (fra 1. november 1961 *Panserskolen*, fra 1974 *Hærens Kampskole*) ind fra Sydlejren med oberst Ladegaard-Mikkelsen i spidsen.⁷⁷ Det indtil da antimilitaristiske område blev nu genmilitariseret, og de få tilbageværende bygninger kom herefter til at huse *Panserskolen*. Pacifisterne blev erstattet af militærfolk og bygningerne, som de var indkvarteret i og kostforplejningen fortsatte herefter i militært regi, hvorved bygningerne undgik nedrivning. Den gamle flygtningelejr (Nordlejren), hvor vejssystemet var forblevet intakt, og beplantningen nu nåede en voksen mand til livet, blev nu brugt af soldaterne til bl.a. terrænløb og færdsel til Sydlejren, fortæller Thomas Nielsen, der i 1962 var fenrik i Nordlejren og en overgang boede i den gamle lazaretbygning.⁷⁸ Panserskolen rådede

Garageanlægget er en anden af de få bygninger fra Værnemagts tid, der har overlevet til i dag. I C.A.-lejren udgjorde bygningen rammen om de skiftende værkstedshold. Se billedet side 138. Foto: Max Martner.

over den såkaldte Nordlejr og de gamle lazaretbygninger samt kostforplejningen indtil 1982.

Efter at militæret forlod Nordlejren i løbet af foråret 1982 blev de 2 x 770 m² store værnemagtsbygninger og tidligere nægterbygninger indrettet til vandrerhjem og indviet den 14. maj 1983. Forsvaret havde angiveligt overvejet at rive bygningerne ned, men i stedet for en større udgift til nedrivning solgtes bygningerne til Blåvandshuk Kommune for 1 krone.⁷⁹

Garageanlægget, der endnu ligger lige bag Flygtningekirkegården, og som ligeledes var en del af Værnemagts oprindelige lejr og tilhørte Forsvaret frem til 1982, blev også reddet ved kommunal mellemkomst og har gennem årene fungeret som depot, magasin og klubhus m.m. Kostforplejningen blev, da militæret ikke længere havde brug for den, indrettet til fritidshjem. Fritidshjemmet, der nu fungerer som miniklub/SFO, er stadig i funktion, og masser af børn fra Oksbøl har sikkert uden at tænke videre over det tilbragt mange timer i den historiske bygning. Det samme

gælder naturligvis også for de dele af Blåvandshuk Skole, som stammer fra besættelsesmagts militærlejr, men som aldrig var en del af nægterlejren.

Når vi derfor overhovedet har disse historiske bygninger i dag, må det alene tilskrives det held, at der i årene efter besættelsen til stadighed var brug for bygningerne. I 2013 blev vandrerhjemmet lukket og flyttet til mere tidsvarende bygninger. Bygningerne står derfor for tiden tomme, hvilket de generelt ikke har godt af; de tilses dog løbende af Varde Kommune, der også sørger for klipning af græs og hække.

For øjeblikket arbejder museet på at skaffe finansieringen til et Flygtningemuseum i Oksbøl i de gamle lazaretbygninger. I den henseende var ikke mindst Dronning Margrethes besøg på Flygtningekirkegården og efterfølgende visit i den gamle lazaretbygning i juni 2016 et led i bestræbelserne på at skaffe opmærksomhed og dermed også tyske og danske midler til at renovere bygningerne og opbygge en tidssvarende og tankevækkende udstilling – en udstilling, der først og fremmest skal fortælle historien om de tyske flygtninge i Danmark, men naturligvis vil også historien om militærnægterlejren i Oksbøl komme på museum.

Historien om nedbrydning, forandring og en ny begyndelse

C.A.-lejren eller militærnægterlejren udgør kun en lille parentes i det område, vi i dag forbinder med Aal Plantage og den tyske flygtningelejr i Oksbøl, selvom den faktisk eksisterede et helt årti fra 1949-59 altså længere end den tyske militærlejr og den tyske flygtningelejr tilsammen. Nægternes arbejde bestod i at slette sporerne, og det blev gjort så effektivt, at man i dag let overser indsatsen. Af samme grund har nægterlejren haft afgørende indflydelse på området, som vi kender det i dag.

Etableringen af militærnægterlejrens havde et dobbelt sigte; på den ene side skulle der skaffes penge til statskassen

for bl.a. at kompensere for den millionregning, som de tyske flygtninges ophold havde efterladt; på den anden side var den tidligere flygtningelejr en torn i øjet på de fleste danskere, fordi den stammede fra den forhadte besættelsesmagt. Derfor var der gode grunde til at påbegynde en reetablering af den tidligere plantage ved Oksbøl. Sporene fra de fem besættelsesår skulle brydes ned og slettes ikke blot i Oksbøl, men over det ganske land.

I løbet af 10 år forandrede militærnægterne området; murværk og fundamenter forsvandt, og landskabet blev genskabt med beplantning som før den tyske besættelse, og langsomt, efterhånden som plantagen groede til, skjultes de sidste reminiscenser af den "doppelte" tyske besættelse i Oksbøl. Fortiden var overvundet, der kom penge i statskassen, og henved 1000 danske mænd havde gjort deres statspligt. I 1960 var området klar til en ny begyndelse, da Forsvaret indtog området. I dag er den militære aktivitet på stedet forbi, og det gamle lejrområde er nu først og fremmest et rekreativt område for borgerne i Oksbøl.

*En tidligere køkkenbarak i Oksbøllejren under nedbrydning.
Foto: Aage Hansen, ca. 1951.*

Historien om militærnægterlejren i Oksbøl er således historien om *nedbrydning over forandring til en ny begyndelse*. De enkelte, men væsentlige bygninger, der står tilbage, skyldes rene tilfældigheder snarere end ønsket om at fortælle eftertiden den usædvanlige historie om det, der engang var Danmarks femtestørste by, og den betydning stedet fik for henved 100.000 tyskere mere end 1.000 danske militærnægtere og mange danske soldater.

Oksbøllejrens historie er desuden et godt eksempel på, at historien kan komme for tæt på rent følelsesmæssigt.

Følelser og erindringer kan ofte stå i vejen for både perspektiv, indsigt og det kølige overblik. Det er en proces, der tager tid – op til flere generationer. Som tiden går ændrer vores opfattelser og holdninger sig også, og det, der måske forekom for dagligdags, betydningsløst eller ligefrem ubehageligt, træder pludseligt frem som interessant og betydningsfuldt for eftertiden. Oksbøllejrens historie demonstrerer, at vore opfattelser af forskellige epoker er tidsbestemte variabler. Oftest er det først, når noget eller nogen er forsvundet eller er ved at forsvinde, at vi få øjnene

Militærnægternes betydning for området i den gamle flygtningelejr i Oksbøl er betragtelig. Den er dog med årene blevet mere usynlig, efterhånden som området er vokset til. I dag mange år senere får man let den tanke, at der aldrig har været andet end skov. På billedet, der er taget omkring 1955, er nægternes indsats dog let at få øje på. Kun brandtårnet stod tilbage fra "storbyens" tid. Foto: Lars Peter Mølgaard.

op for dets skønhed, fortællekraft eller dramatik. Det mindre betydningsfulde er visket væk, og betydningen af det, som er ved at forsvinde, træder pludseligt tydeligere frem for os.

Gennem efterhånden en hel del år har Vardemuseerne og andre fortalt og skrevet om besættelsen, den tyske flygtningelejr og nu også militærnægterlejren. Med planerne for et nyt Flygtningemuseum i de gamle lazaretbygninger håber vi på at kunne fortælle først og fremmest om de tyske flygtninges historie, men også en række bihistorier. Det samlede mål er at kunne fortælle kommende generationer om den katastrofe, som Anden Verdenskrig var, og om de konsekvenser, den fik for Danmark, for Oksbøl og for millioner af skæbner. For at forstå hele denne historie udgør C.A.-lejren eller militærnægterlejren i Oksbøl blot et lille underbelyst, men ikke desto mindre vigtigt, kapitel.

Tak til: Jens Andersen, Museumscenter Hanstholm, Aage Hansen, Arne Lange, Bent Norlin Nielsen, Ejnar Svendsen, Hans Særkjær, Jens Blaamann, Knud J. Krogh, Thomas Nielsen og Verner Hansen.

John V. Jensen kan kontaktes på jvj@vardemuseum.dk

Noter

1. Søren Bertelsen: Byen der forsvinder... *Demokraten* 9. oktober 1953.
2. *Aarhus Stiftstidende* 29. januar 1949; Bertelsen.
3. Bertelsen.
4. *Aarhus Stiftstidende* 29. januar 1949. Salget af biografen omtaltes også i *Kristelig Dagblad* (udat. udklip indleveret af Max Martner. Materiale i form af breve og fotos. Vardemuseerne). Islev Bio lukkede den 11. juni 1989, og bygningen blev nedrevet. Se <https://www.rdb.dk/node/97>.
5. Anders Bruno Blaamann Petersen: *Erindringer fra Militærnægterlejren*. Upublicerede. Udaterede (ca. 1990), s. 36. Jeg har i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel, sammen med to tidligere militærnægtere fra Oksbøllejren, Aage og Verner Hansen, gennemgået Bruno Petersens upublicerede erindringer, der fylder omkring 100 maskinskrrevne sider. De to nægttere var enige i hovedtrækkene i deres tidligere arbejdsleders fremstilling.
6. Bertelsen.
7. Petersen, s. 3.
8. *Kristelig Dagblad* (udat. udklip indleveret af Max Martner. Materiale i form af breve og fotos. Vardemuseerne).
9. Bertelsen.
10. *Aarhus Stiftstidende* 29. januar 1949.
11. *Pacifisten* (udgivet af forbundet "Aldrig mere krig". Dansk afdeling af War Resisters' International) Nr. 10, 1949, s. 109. Signeret O.M. (Otto Mathiasen).
12. Ordensbestemmelser. Lejrkommandantskabet i lejren ved Oksbøl, januar 1949.
13. Petersen, s. 3.
14. Skrivelse fra Hærens Bygningstjeneste til Krigsministeriet 1. november 1948. At der undertiden forekom provokationer fra både hær og militærnægterne bekræftes i *Pacifisten* Nr. 4, 1953, s. 37.
15. Krigsministeriets 4. kontor skrivelse 21. december 1948.
16. *Nationaltidende* 28. december 1948. Se også: *Pacifisten* Nr. 12 1948, s. 114.
17. Anker Pedersen udtalte til *Pacifisten* i 1949, at militærnægterlejren i Oksbøl kun er midlertidig, og til sin tid vil blive flyttet til den gamle lejr i Kompedal. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110.
18. Referat 30. oktober 1950, Barakrealisationsudvalget.
19. Sven Erik Larsen: *Militærnægterproblemet i Danmark 1914-1967 – med særligt henblik på lovgivningen*. Odense 1977, s. 53.
20. Hans Chr. Bjerg: *Til fædrelandets forsvar. Værnepligten i Danmark gennem tiderne*. Taastrup 1991, s. 74ff.
21. Bjerg, s. 76ff.
22. Petersen, s. 5f.
23. Interview med Knud J. Krogh, Holte, november 2016; Interview med Hans Særkjær, Skjern, november 2016. G.J. (Gunnar Jensen) angiver antallet af Jehovas Vidner til 15-20%, *Pacifisten* Nr. 12, 1952, s. 102.
24. Nielsen s. 225.
25. *Den store danske encyklopædi: "Civil værnepligt"*.
26. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 109.
27. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 109.
28. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110.
29. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110; Ib Nielsen: Oksbøllejren – Eventyrets land. *Fra Ribe Amt* 1994, s. 222.
30. Niels Pedersen: *Pumpehus*. Radiointerview (sendt ca. 1983) tilrettelagt af Poul Erik Hegner.
31. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110.
32. Pedersen.

33. Papirer og kvitteringer fra Skadedyrscentralen, Esbjerg 1943-45.
34. Pedersen.
35. Petersen, s. 36f.
36. Otto Mathiasen: Forhold og problemer omkring militærnægtelse i Danmark. I: Hagbard Jonassen *et al.*: *Aldrig mere krig*. København 1966, s. 54f.
37. Petersen s. 34ff. I november 1953 havde nægterne i Oksbøl fjernet 25.000 m² fundamenter, rensat 5 mill. mursten, slået 6000 m³ murbrokker, gravet 900.000 plantehuller, *Pacifisten* Nr. 11, 1953, s. 97ff.
38. En lignende opfattelse giver Ib Nielsen udtryk for i sin artikel Oksbøllejren – Eventyrets Land. Nielsen beskriver tilsvarende akkordordningen. Akkorden på 340 mursten om dagen bekræftes af G.J. i *Pacifisten* Nr. 12, 1952, s. 102.
39. Interview med Aage Hansen, Vrøgum, oktober 2016.
40. Nielsen, s. 223.
41. Mathiasen, s. 54f.
42. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110; Petersen, s. 8ff. Militærnægterne i Oksbøl fik i sommermåneder også lov til at komme på roearbejde. *Pacifisten* Nr. 7, 1952, s. 60.
43. Petersen, s. 8ff.
44. Ordensreglement for værnepligtige, der indkaldt til civilt arbejde.
45. Petersen, s. 51; Aage Hansen husker stadig helt tydeligt, at akkorden om lørdagen blot var 180 afrensede mursten. G.J. angiver også, at arbejdstiden var 48 timer om sommeren og 45 om vinteren, *Pacifisten* Nr. 12, 1952, s. 102.
46. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110.
47. Petersen, s. 88.
48. Interview med Ejnar Svendsen, Blåvand, september 2016; Interview med Verner Hansen, Høm, oktober 2016. Begge var en overgang udsendt til Skallebækken ved Henne. Se også Petersen, s. 88f.
49. Knud J. Krogh: Arkæologiske undersøgelser i Nørre Nebel kirke. *Fra Ribe Amt* 1956, s. 293ff. Også omtalt i *Pacifisten* Nr. 7, 1956, s. 75.
50. Petersen, s. 87f.
51. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 111.
52. Avisudklip formentlig *Vestkysten* (udat. udklip indleveret af Max Martner. Materiale i form af breve og fotos. Vardemuseerne). Tidligere lejrchef i Oksbøl begik selvmord. Omkring 20. maj 1954. Dødsfaldet er ikke omtalt i *Pacifisten* heller ikke under den faste rubrik Det lokale arbejde. Se også: *Pacifisten* Nr. 11, 1954, s. 112f.
53. Mathiasen, s. 56; *Pacifisten* Nr. 11, 1954, s. 112f.
54. Henning Sørensen: *Fra mit livs skraldespand*. Nimtofte 1993, s. 110f. Historien findes også hos Mathiasen, s. 56; Knud J. Krogh husker også episoden.
55. Krogh 2016.
56. Avisudklip, formentlig *Vestkysten* (udat. udklip indleveret af Max Martner. Materiale i form af breve og fotos. Vardemuseerne). Historien er bekræftet af Knud J. Krogh. Holdningen til "griseaffæren" var dog delt og blev kritiseret af fremtrædende Aldrig Mere Krig-medlemmer. Se *Pacifisten* Nr. 8, 1955 s. 75; *Pacifisten* Nr. 9, 1955, s. 85; *Pacifisten* Nr. 11, 1955, s. 99. Mens militærnægter i Oksbøllejren Henning Sørensen udtrykte større forståelse for aktionen, *Pacifisten* Nr. 9, 1955, s. 78.
57. Mathiasen, s. 55.
58. *Pacifisten* Nr. 10, 1949, s. 110.
59. Mathiasen, s. 55.
60. Hansen.
61. Sørensen, s. 93.
62. Nielsen, s. 224.
63. Krogh 2016; Svendsen.
64. Petersen, s. 81.
65. Petersen, s. 81.
66. Mathiasen, 56.
67. *Pigtråd* Nyt Nr. 2, 1. årgang 31. august 1949.
68. Carl Scharnberg: *Dømt*. Aarhus 1953, s. 5. Henning Sørensen var i øvrigt i lejren lidt senere end Carl Scharnberg, hvorfor det er sandsynligt, at han tager fejl, når han omtaler romanen *Branden*.
69. Scharnberg 1953, s. 27.
70. Mathiasen, s. 57; *Pacifisten* Nr. 3, 1956, s. 29ff.
71. Poul Vad: Min luksusfremtid. I: Per Højholt, Vagn Lundbye og Jens Smærup Sørensen (red.) *Spurvens vilje. Om Natur og Digtning*. København 1980, s. 139.
72. *Pacifisten* Nr. 1, Årgang 26, 1959, s. 11, Festudvalget, c/o N.E. Andersen, CA-lejren, Oksbøl.
73. *Pacifisten* Nr. 1, 1959, s. 35.
74. *Pacifisten* Nr. 1, 1959, s. 67.
75. *Pacifisten* Nr. 1, 1959, s. 87.
76. Mathiasen, s. 58.
77. R.K. Hansen: Hærens kampscole i Oksbøllejren. I: L.G. Ipsen (red.) *Oksbøllejren gennem 50 år*. Oksbøl 1979, s. 87ff.
78. Interview med Thomas Nielsen, Oksbøl, 2016.
79. *Vestkysten* d. 16. maj 1983.